

1. Doodkist van Maria Margareta van de Engelen in het Van Celstsinstituut in Antwerpen. Foto auteur.

Tine Van Osselaer

Rust in vrede?

De tumultueuze geschiedenis van het stoffelijk overschot en de kist van een Engelse karmelietes¹

Inleiding

Beschermd door een glazen vitrine en bekleed met zware gordijnstof² biedt een bijna twee meter lange kist een intrigerende aanblik in het Van Celst Instituut van de Zusters van het Heilig Hart van Jezus in Antwerpen.³ De zorg waarmee de vitrine is vervaardigd en de bekleding geven aan dat dit geen gewone kist is, ook al is ze niet gemaakt van kostbaar materiaal of door een beroemde kunstenaar. De bijzondere omkadering heeft alles te maken met het stoffelijk overschot dat er ooit in rustte.

De kist behoorde toe aan Margaret Wake, in 1617 in Antwerpen geboren als dochter van Lyonel Wake en Mary Thorne, beiden Engelse bekeerlingen tot het katholieke geloof. Margaret Wake trad in 1633 in bij de Engelse Karmel in Antwerpen en deed op 11 juni 1634 professie. Om te ontsnappen aan de vervolgingen door koning Jacobus I van Engeland en Schotland waren de Engelse karmelietessen in 1618 naar Antwerpen gevlucht. Ze vestigden zich in 1619 in een klooster aan de straat met de naam Hopland, niet ver van het Rubenshuis.³ Hier werd Wake 'Mary Margaret of the Angels', was ze novicemeesteres en werd ze in 1665 en 1677 tot priorin gekozen. Ze is geen officiële heilige maar werd zowel tijdens haar leven als na haar dood op 21 juni 1678 gezien als een 'heilige non'.⁴ We moeten haar niet verwarren met de karmelietes Maria Margaretha van Valckenisse (1605-1658), die ook de kloosternaam Maria Margaretha der Engelen droeg en bekend is geworden als de Heilige Non van Oirschot.⁵

Dit artikel focust niet op het leven van Margaret Wake, maar volgt het traject van haar doodskist. In de volgende pagina's zal duidelijk worden waarom die het bewaren waard was. Aangezien we het belang en de betekenis van de kist niet kunnen verklaren zonder ook te verwijzen naar de avonturen van het lijk dat er ooit in lag, richten we ons eerst op het stoffelijk overschot en gaan we daarna verder met de kist. Zoals we zullen zien, zijn de biografieën van het lijk en de kist net zo tumultueus als die van levende wezens. We volgen hierbij de insteek van Arjun Appadurai's these over the *social life of things*. Hij benadrukt hoe het schrijven van de biografie van een object ons nieuwe inzichten kan opleveren:

1 Dit is een Nederlandstalige versie van een artikel in M. Bürgin, ed., *Conflict & Continuity* (Göttingen in druk).

2 Het citaat komt uit de beschrijving van de kist van Margaretha de Angelis (1678) in de inventaris van PARCUM, Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur in Leuven, CRKC.0019.0285. Vergelijken we een foto van de kist uit 1977 (Simons, 'Zuster Margaret Wake', 221) met de huidige toestand dan kunnen we stellen dat de gordijnstof pas later werd aangebracht. De foto in de inventaris van PARCUM geeft aan dat de toevoeging al voor 2001 gebeurde.

3 Daemen-de Gelder, 'Introduction', XIV.

4 Simons, 'Zuster Margaret Wake', 222; Bowden and Kelly, *Who were the nuns?* Volgens de kloosterkroniek was ze driemaal priores. Antwerpen, Stadsarchief, KK# 1018 Engelse Theresianen, kloosterkroniek, 1724, 329-330.

5 Wingens, 'Oirschot - Maria Margaretha der Engelen'; idem, 'A 'holy nun' in a Protestant country'.

We have to follow the things themselves, for their meanings are inscribed in their forms, their uses, their trajectories. It is only through the analysis of these trajectories that we can interpret the human transactions and calculations that enliven things. Thus, even though from a theoretical point of view human actors encode things with significance, from a methodological point of view it is the things-in-motion that illuminate their human and social context.⁶

Objecten kunnen een lange levenscyclus hebben en worden op verschillende momenten op andere manieren bekeken.⁷ Binnen de religiegeschiedenis vinden we deze biografische benadering terug in het werk van Stefan Laube. Hij traceerde de geschiedenis van het zogenaamde Elisabethglas, dat wordt beschouwd als een 'relikwie' van Luther, en besprak de veranderende betekenissen ervan.⁸

Dit artikel richt zich op katholieke devotie, een inherent materiële cultuur, en het religieuze enthousiasme dat objecten (in casu het lijk en de doodskist) gedurende hun 'leven' teweeg konden brengen. Daarbij putten we uit studies over materiële cultuur in twee historiografische deelgebieden: de materiële benadering in de emotie- en de religiegeschiedenis. Historici bestudeerden onder andere de emotionele betekenis van objecten en de emoties die tot uitdrukking komen in materiële cultuur. Ze toonden aan dat een focus op 'dingen' ons kan helpen begrijpen *how people in the past felt about their material world, but also how they felt about each other, and the events and culture that they experienced*.⁹ In het kader van een studie naar religieuze materiële cultuur is het belangrijk om deze relationele visie op emoties verder uit te breiden en ook de banden met bovennatuurlijke wezens op te nemen. Of zoals Robert Orsi ooit benadrukte: het netwerk dat de gelovigen opbouwden, omvatte ook de heiligen en andere bovennatuurlijke wezens.¹⁰ We volgen hiermee het voorbeeld van de religieuze antropoloog David Morgan, die objecten zoals de doodskist ziet als krachtige objecten, als knooppunten in een netwerk van mensen en bovennatuurlijke wezens. Hij ziet zulke voorwerpen dan ook als een uitstekend uitgangspunt om deze relatie tussen het aardse en bovennatuurlijke te bestuderen.¹¹

In de laatste decennia is de aandacht voor het emotionele en zintuiglijke aspect van de katholieke materiële cultuur toegenomen.¹² Historici focusten daarbij voornamelijk op middeleeuwse en vroegmoderne (sacrale) objecten die door meester-kunstenaars werden gemaakt van kostbaar materiaal.¹³ In dit artikel wordt de aandacht verlegd naar de achttiende en negentiende eeuw en naar een wat banaler object, een houten doodskist en het stoffelijk overschot van een karmelietes. Door hun uitzonderlijke status als 'knooppunten' is hun geschiedenis goed gedocumenteerd.¹⁴ Om hun verhaal te vertellen en hun impact te verklaren, moeten we teruggaan naar waar het allemaal begon: met de ontdekking van een lichaam.

De kracht van een intact lichaam

Margaret Wake kwam in het middelpunt van de belangstelling te staan toen de Engelse karmelietessen van Antwerpen op 13 augustus 1716 – bijna veertig jaar na haar dood – haar intacte lichaam vonden tijdens werkzaamheden in hun grafkelder. Zoals een tijdgenoot schreef, was ze nog *full of flesh, the joints flexible*, ook al had ze een *brownish complexion*. Het habijt waarin ze was begraven was daarentegen verrot en vochtig.¹⁵ De uitzonderlijke staat van het lichaam vroeg een grondig onderzoek. Het stoffelijk overschot van Mary Margaret

of the Angels werd op last van de bisschop Petrus Josephus de Francken-Sierstorpff (biss. 1710-1717, onder wiens jurisdictie de Engelse karmelietessen stonden¹⁶) twee keer aandachtig bestudeerd en aan het einde van het tweede onderzoek concludeerden de betrokken artsen en chirurgen dat het lichaam inderdaad op wonderbaarlijke wijze bewaard was gebleven en dus *the body of a saint* was.¹⁷ Nancy Bradly Warren gebruikt in dit verband de term *incarnational epistemology*. Ze verwijst daarmee naar *processes of knowledge production and acquisition grounded in corporeal, sensual, and affective experiences – as when the Antwerp nuns and clerics come to know Mary Margaret of the Angels's sanctity through sight, touch, and smell*.¹⁸ Er zijn drie verslagen over de ontdekking van het lichaam, waarvan er twee zijn geschreven door jezuïeten die als priester en geestelijk adviseur verbonden waren aan het klooster van de Engelse karmelietessen in Antwerpen, respectievelijk Thomas Percy Plowden (1672-1745) en Thomas Hunter (1666-1725). Laatstgenoemde was geestelijk vader van de priorin Catherine Burton.¹⁹ Het derde verslag is opgenomen in de verzameling levens van de Engelse karmelietessen die de nonnen na de ontdekking van het lichaam zelf begonnen bij te houden.²⁰

De teksten van deze tijdgenoten geven ons een kijk op het religieuze enthousiasme dat de uitzonderlijke resten teweegbrachten. Zo beschreef Thomas Hunter de toeloop toen het lichaam werd opgebaard:

[t]he concourse of the people who came even from the neighbouring towns was so great, that the nuns could not for some days open their gate upon any account. They cried out in the streets that God had not given the Saint for the monastery alone, but for them all; that it was the work of God, and why should they be deprived of so great a blessing? But when they saw they could not find access, they sent in such numbers of beads, medals, pictures, linens, &c., to be touched that it was sufficient employment for one or two religious for many days to comply with their request in touching the body and bringing them back. They have great numbers of testimonies, signed by the parties concerned, where they declare the great benefit received by her intercession.²¹

6 Appadurai, 'Introduction', 5. Zie ook Hannan en Longair, *History through material culture*, 24 en Kopytoff, 'The cultural biography of things', 68.

7 Zie hierover bijvoorbeeld Jordanova, *The look of the past*, 118-122.

8 Laube, *Von der Reliquie zum Ding*, 200-204.

9 Randles, 'The material world', 160. Zie ook Barclay, *The history of emotions*, 99 and 108; Hillard, Lempa en Spinney, *Feelings materialized*.

10 Orsi, *History and Presence*, 244. Zie ook Orsi, *Between Heaven and Earth*, 2; Orsi, 'Is the study of lived religion irrelevant to the world we live in?', 173-174.

11 Morgan, *The thing about religion*, 2, 3, 20, 51 en 184. Zie ook Downes, Holloway en Randles, 'Introduction', 5 (over 'potent things').

12 Miller, 'Introduction', 3.

13 Gertsman, 'Matter matters', 27-42. Zie bijvoorbeeld, LeZotte, 'Cradling power'; Vanhauwaert, Geml, 'Don't judge a head by its cover'. Zie ook studies van kleinere en minder dure objecten zoals pelgrimsbadges: Foster-Campbell, 'Pilgrimage through the pages'.

14 Ammerman, *Studying Lived Religion*, 8 and 99.

15 Hunter, *An English Carmelite*, 275 (appendix). Door het enthousiasme dat de ontdekking genereerde, werd het lichaam wel beschadigd: *By pulling off the head-dress with too much eagerness, one of the Sisters plucked out one of the eyes*. (273).

16 Daemen-De Gelder, 'Introduction', xvi; Prims, *Geschiedenis van Antwerpen*, vol.6B, 583.

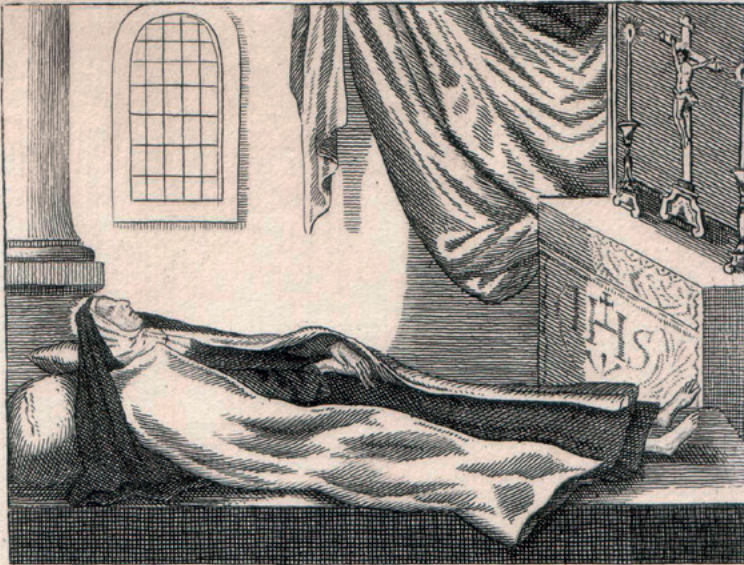
17 Een onderzoek volgde vlak na de ontdekking en één tien dagen later, beiden gebeurden op vraag van de bisschop. Hunter, *An English Carmelite*, 273; Simons, *Zuster Margaret Wake*, 219-222. Antwerpen, Archief bisdom Antwerpen, A.22, Acta episcopatus, 1706-1719, 14 augustus 1716: 'visitatio corporis Maria de Angelis'.

18 Warren, *The embodied word*, 7.

19 Thomas Percy Plowdens 'The life of Mary Margaret of the Angels' (1730) werd in 1939 gepubliceerd door Sister Anna Hardman: *Two English Carmelites*. Het verslag door Thomas Hunter is opgenomen in de appendix van *The life of Catherine Burton: An incorrupt body is found in a dead vault of ye Monastery of Antwerp as she had foretold* (1725), gepubliceerd in 1876. Hallett, *Lives of spirit*, 35, voetnoot 1; 135, voetnoot 1.

20 Antwerpen, Stadsarchief, KK#1018, Engelse Theresianen: kloosterkroniek (1724). Voor een recente uitgave, zie: *Short collections of the beginning of our English monastery of Teresians in Antwerp with some few particulars of our dear deceased religious (1730-31) - (1730/1) (Short collections)*, in: Daemen-de Gelder, *English Convents in Exile*, vol. 4.

21 Hunter, *An English Carmelite*, 276.

*Figure du Corps non corrompu de la Ven. M. Mari
Marguerite des Anges, (ditte dans le siecle
Marguerite, wake) Religieuse du Couvent des Carmelites
de chaufsees Angloises dans la Ville d'Anvers decedee
en opinion de Saintete, le 21 de Juin de l'an 1678.
comme il a ete trouve 38 ans apres sa mort
le 13me d'Août 1716 Cette figure a touché au dit Corps.*

2. Prent van het lichaam van 'Marguerite des Anges', door Peter Balthazar Bouttats, 1716. Bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap, prentencollectie, Engelen, Heiligen en begenadigden, Maria-Margarita van de Engelen (geb. Margaret Wake).

De karmelietessen wilden echter voorzichtig te werk gaan en niet de indruk wekken dat alleen al de toestand van het lichaam voldoende reden was om iemand officieel heilig te verklaren. In het verslag van Hunter lezen we: *Still, the Carmelite nuns were wary of creating the impression that the mere condition of the body was enough ground to declare someone an official saint.*²² Hij schrijft verder dat de plaats waar het lichaam lag opgebaard, met zorg werd gekozen: *The body is kept in a little room joining to the choir of the nuns, and not in the choir itself, because they would not do anything which may seem to have the public veneration till the Superiors of the Church allow of it; yet, as they tell me, if the voice of the people may be said to be the voice of God, she has been long since canonized.*²³

Heel anders dan Hunter wil doen voorkomen brachten de karmelietessen het lichaam echter wel degelijk in de aandacht van het publiek door het na de ontdekking tentoon te stellen en door de Antwerpse graveur Peter Balthazar Bouttats de opdracht te geven een devotieprent te maken.²⁴ De prent toonde het stoffelijk overschot van Mary Margaret of the Angels, gekleed als ongeschoeide karmelietes. Het onderschrift vermeldt dat de prent het intacte lichaam had aangeraakt. Deze aanraking veranderde de devotieprent in een contactrelikwie, geladen met thaumaturgische of genezende kracht. Net als via de kralen en medailles die Hunter in zijn rapport noemt, kon via de prent (en gebeden) de bemiddeling van de karmelietes worden ingeroepen. De promotie-inspanningen wierpen vruchten af want er werden verschillende wonderen toegeschreven aan Mary Margaret of the Angels.²⁵

Het lichaam had niet alleen een religieuze betekenis, het had ook politieke connotaties. Zoals Warren overtuigend aantoonde, was het wonderbaarlijk geconserveerde lichaam van Wake voor de nonnen een *symbolic validation of their political position* en kon het gebruikt worden in een campagne om Groot-Brittannië opnieuw te katholiseren: *her preserved corpse metonymically stood in for the preservation of the English Catholic cause.*²⁶ Pater Hunter vermeldde expliciet dat Mary Margaret of the Angels 38 jaar en twee maanden voor de ontdekking van haar ongeschonden lichaam was gestorven – dat wil zeggen in 1678, het jaar van het zogenoemde *Popish Plot*. Vanaf dat jaar hield het gerucht van een katholieke samenzwering om koning Karel II te vermoorden Engeland en Schotland in zijn greep. Veel van de Antwerpse karmelietessen hadden familieleden die Engeland hadden moeten ontvluchten na de ‘ontdekking’ van dit vermeende complot. Dat Mary Margaret of the Angels in dat jaar was gestorven, maar in 1716 lijfelijk nog intact was, zou ‘symbolisch’ duiden op ‘het uithoudingsvermogen van de katholieke zaak’.²⁷

Het was trouwens niet het eerste of enige ‘buitengewone’ lichaam van een karmelietes. Uitzonderlijke lichamen werden wel vaker gerapporteerd in de orde. Zo liggen in het klooster in het Oostenrijkse Gmunden nog steeds de lichamen van Moeder Paola Maria a Jesu (1586-1646) en Caterina a San Domenico (1580-1655) opgebaard.²⁸ Deze Italiaanse zusters stichtten het Sint-Jozefklooster in Wenen samen met Maria Eletta di Gesù (1605-1663). Het lichaam van deze derde karmelietes, die ook een klooster in Graz en Praag initieerde, kan eveneens nog

22 Over het verschil tussen *holiness* (‘levende heiligen’, ‘volksheiligen’) en *sanctity* (door de paus erkende heiligheid): Rossi, L., *Holiness and sanctity*.

23 Hunter, *An English Carmelite*, 277.

24 Daemen-de Gelder, ‘Introduction’, xxii.

25 Hallett, *Lives of Spirit*, 59, 169. Voor deze wonderen op afstand van het heiligmom of het heilige, zie Signori, ‘Die Wunderheilung’, 82; Walsham, ‘Introduction’, 11.

26 Warren, *The embodied word*, 5.

27 Warren, *The embodied word*, 5-6.

28 Het lichaam van Paola Maria a Jesus (Maria Victoria Centurione), de eerste overste van het Weense klooster H. Jozef, werd in 1649 intact gevonden, het werd in 1830 naar Gmunden overgebracht. Het lichaam van Caterina a St. Domenico (Caterina Ricci) werd zeven-tien jaar na haar dood ongeschonden teruggevonden. Ook haar resten werden van Wenen naar Gmunden getransporteerd. Gackenholtz Puxeddu, ‘Lo zio prete e la nipote monaca’, 505; Karmel Sankt Josef, *Karmel in Wien*, 28 en 38-9; Müller, *Paula Maria a Jesu*, 117.

steeds worden bekeken in de kerk van de karmelietessen in Praag.²⁹ Dichter bij huis was er het lichaam van de zogenaamde 'lekkende non', de hierboven reeds vermelde Maria Margaretha der Engelen (Maria Margaretha van Valckenisse, 1605-1658). Zij was geboren in Antwerpen en was daar in 1624 in de Carmel ingetreden. Twintig jaar later stichtte ze het klooster in Oirschot waar ze ook zou overlijden. Haar lichaam lag na haar dood op 5 februari 1658 tot 24 juli 1658 opgebaard in de kloosterkapel en begon na twee maanden olie af te scheiden. De zusters zagen dit wonderlijke verschijnsel als een vervulling van Maria Margaretha's eigen wens. Zij zou immers aan God gevraagd hebben om na haar dood haar lichaam in olie op te lossen 'waarmee de godslamp voor het tabernakel brandend zou kunnen worden gehouden'.³⁰ Het lichaamsvocht diende echter niet enkel als olie maar had volgens de gelovigen ook een geneeskrachtige werking. Er werden verschillende wonderen gerapporteerd.³¹ Toen vier jaar later haar lichaam opnieuw werd opgebaard werd het in beslag genomen door de Staten-generaal en bijgezet in de doopkapel van de St. Janskerk.³²

Hoewel er op het moment dat het lichaam van Mary Margaret of the Angels werd gevonden dus al een zekere karmelietessentraditie bestond, moeten we er ons voor hoeden dergelijke 'intacte' lichamen exclusief aan hen toe te schrijven. Ze worden ook in andere religieuze orden en congregaties gesignaleerd.³³ In zijn studie van een reeks Italiaanse casussen, suggereert Leonardo Rossi dat het tentoonstellen van de als uitzonderlijk waargenomen lichamen van stichteressen een manier was om het charisma dat ze tijdens hun leven hadden getoond ook na hun dood vast te houden. De aanwezigheid van zo een lichaam verhoogde de aantrekkelijkheid van de orde voor potentiële kandidaat-zusters.³⁴ Mary Margaret of the Angels was geen stichteres, maar ook haar lichaam leek een zekere aantrekkingskracht uit te oefenen en aan de basis te liggen van een aantal nieuwe roeping (met de daaraan gekoppelde schenkingen en bruidsschatten).³⁵

In de kroniek die de Engelse karmelietessen na de ontdekking van het intacte lichaam begonnen samen te stellen, wordt gesuggereerd dat de zusters het uitzonderlijke lichaam en andere uitzonderlijke fenomenen als de bevestiging van de spirituele kwaliteit van hun huis zagen. Verderbouwend op de lof die de overste van de karmelieten hen toezwaaide na een bezoek aan het lichaam van Mary Margaret of the Angels en de rest van het klooster in 1717, gaat de tekst verder *And heaven has been pleased to 2d these human approbations of the holiness of this house by Singular favours as are those sweet odours which have been and still are perceived by the Religious before the enterance of some and death of others, as allso by voices singing in the aire and choir which has often been heard, and many others of different kinds.*³⁶

Ook de politieke machthebbers begrepen de waarde van een dergelijk lichaam. Don Louis de Borgia, gouverneur van het kasteel (1700-1718³⁷) stuurde niet alleen troepen om de orde te handhaven en het lichaam te bewaken toen de nonnen de hulp van de soldaten inriepen, maar zou ze ook tweemaal zelf geleid hebben. Zo schrijft Hunter: ... *and being permitted to see the body, he cast himself at her feet, kissing them with tenderness and many tears, blessing Almighty God that he had lived to see such a precious treasure in his Government.*³⁸ Zijn echtgenote zou tijdens haar bezoek de dag erop als teken van respect één van haar ringen aan de vinger van Mary Margaret of the Angels hebben laten steken. Een gezelschapsdame volgde haar voorbeeld.³⁹

Voor de gelovigen was dit lichaam inderdaad een kostbaar goed. Het archief van het bisdom Antwerpen bewaart hun dankbare getuigenissen over miraculeuze genezingen die dankzij de bemiddeling van Mary Margaret of the Angels werden verkregen. Daarin speelde het lichaam een belangrijke rol. De teksten vermelden hoe gelovigen het lichaam kusten of gebruik maakten van voorwerpen die aan het lichaam hadden geraakt (zoals de stro uit haar kist, stukjes van haar kleet of een prent of lap stof die men langs het lichaam

had laten strijken). Zo getuigde onder andere Isabella Marie van den Hoefer op 9 augustus 1717 over hoe ze zich op 27 juni naar het klooster van de Engelse karmelietessen had begeven: ‘en er met vertrouwen de voeten van de eerbiedwaardige moeder gekust’ had en onmiddellijk haar gezondheid had teruggekregen. Haar ogen stelden het ook een stuk beter en twee dagen nadien kon ze weer alles doen nadat ze ‘stekeblind’ was geweest gedurende drie maanden.⁴⁰ Anderen legden het linnen of prentje dat het lichaam had aangeraakt op de zieke of gekwetste lichaamsdelen. Een getuigenis springt er wat tussenuit. Margrieta Tresa Kocks verhaalt een wondere gebeurtenis van een heel andere aard. Ze had wat stro uit de kist van Mary Margret of the Angels gekregen en een stukje van haar lijnwaad en alles goed weggeborgen in een stuk papier. Toen ze het na enige tijd terugvond, zaten het stro en lijnwaad vast aan het papier, ze probeerde ze los te schudden en zag ‘op het papier het hoofd van ons Heer met een doornenkroon, de ogen en lippen roodkleurig en nog vochtig toen ik het vond en een lange baard die tot aan de rand van het papier kwam en aan de rechterzijde stond een korenbloem zoals in een bloempot en aan de linkerzijde op dezelfde manier een tulp, iets lager gedrukt dan het gezicht van Jezus’.⁴¹ We hebben hier dus te maken met een zogenaamde *acheiropoiet*a, een miraculeuze afbeelding die zonder menselijke ingreep tot stand zou zijn gekomen. Dergelijke voorstellingen bevestigden in de ogen van de gelovigen het bovennatuurlijke karakter van gebeurtenissen.⁴²

De karmelietessen vertrekken

Nadat het lichaam van Mary Margaret of the Angels twee jaar opgebaard had gelegen, werd het, op last van bisschop de Francken-Sierstorpff, in een nieuwe kist met twee sloten gelegd.⁴³ Eén

- 29 Maria Eletta di Gesù (Catharina Tramazzoli) stichtte samen met haar medezusters het klooster in Wenen (1629), in 1643 stichtte ze een klooster in Graz en een in 1656 in Praag (waar ze stierf). Haar lichaam werd drie jaar later opgegraven. Gackenholtz Puxeddu, ‘Lo zio prete e la nipote monaca’, 501-17; *Karmel in Wien*, 28 en 39-40.
- 30 Wingens, ‘Oirschot’, 669.
- 31 Wingens, ‘Oirschot’, 673. Ook het lichaam van Teresa van Avila zou na haar dood (tachtig jaar voordien) olie hebben afgescheiden. Wingens, ‘A “holy nun”’, 301.
- 32 Wingens, ‘Oirschot’, 670.
- 33 Zie bijvoorbeeld de lijst opgesteld door Herbert Thurston, *The physical phenomena*, 233-270.
- 34 Rossi, ‘She is always with us’.
- 35 Hallett, *The Senses*, p.109.
- 36 Antwerpen, Stadsarchief, KK #1018, Engelse Theresianen, kloosterkroniek, 160.
- 37 Prims, *Geschiedenis van Antwerpen*, vol.7, 224
- 38 Hunter, *An English Carmelite*, 276.
- 39 Simons, ‘Zuster Margaret Wake’, 221. Prims, *Geschiedenis van Antwerpen*, vol.7, 224. Er is echter ook nog een andere versie in omloop. Volgens de notities van Sophie Van Celst was het een familielid van Mary Margaret of the Angels die een ring aan haar vinger schoof (*qu’une parente de notre bienheureuse lui avait mise à l’annulaire*), Kadoc, Van Celst, Mlle Van Celst ‘Notes sur Marie Marguerite des Anges’ (26 april 26, 1875) (Notes). We vinden een exemplaar van dezelfde tekst in Antwerpen, Rijksarchief, KAA-PA, 5.B.3 Nota over de Zalige Margareta ab Angelis, 26 april 1875.
- 40 ‘en hebbe daer met betrouwen de voeten gekust van die weerdighe moeder, en terstondt mijne ghesontheijt verkreeghen, en vont toens oock groote beternisse in mijne ooghen, en sijn 2 daeghen daarnaer soo volkomentlyck ghenesen gheweest, dat ik alles koste sien te doen, daer ik steek blindt hadde gheweest voor die 3 maende...’ Archief Bisdom Antwerpen, CE212, mirakels 1627-1717, Soror Maria Margareta ab Angelis, getuigenis van Isabella Marie van den Hoefer, 9 augustus 1717.
- 41 ‘ende het selve af schuddende, soo sagh ick op het papier het hooft van ons Heere met een doorne croon, en de ooghen en lippen roodtveervigh ende noch voeghtigh toens ick het vont en de eenen langhen baert, die tot den ejdne vant papier streckt, en aen de rechte sijde stondt eenne correblomme ghelijck in een blompotteken, en aen de slincke sijde op de selve maniere een tulpepaene; welcke bloeme een weijnigh leegher opt papier staen gheprint als het aensicht Christi’, Archief Bisdom Antwerpen, CE212, mirakels 1627-1717, Soror Maria Margareta ab Angelis, getuigenis van Margrieta Tresa Kocks, 24 juni 1717.
- 42 Een bekend voorbeeld is de Maagd van Guadalupe van Mexico-Stad. Scheer, ‘What she looks like’, 445.
- 43 Diercxsens, *Antverpia Christo*, 415. Over de bisschop: Prims, *Geschiedenis van Antwerpen*, vol.7, p. 377. Volgens Plowden hadden de zusters zelf herhaaldelijk aan de bisschop gevraagd wat er met het lichaam moest gebeuren. Moest het opnieuw worden begraven, verder tentoongesteld of in een kist bovengronds bewaard worden? Zie reproductie van de tekst in Hallett, *Lives of Spirit*, p. 168.

sleutel werd bewaard in het klooster en de andere door het bisdom. Het lichaam kon nog steeds worden bekeken, maar alleen met toestemming van de bisschop.⁴⁴ Het verkeerde nog steeds in goede staat, *only not quite so moist as at first*.⁴⁵ Kortom, gedurende de twee jaar dat het lichaam werd geëxposeerd, was de uitzonderlijke status ervan enorm toegenomen. Het medische onderzoek, de publieke vertoning en promotiecampagne door de nonnen, de creatie van de contact-relikwieën en de gerapporteerde wonderen gaven het lichaam extra bovennatuurlijke glans. De eerste decennia na de ontdekking zijn al uitgebreid bestudeerd door Nicky Hallet, Nancy Warren en Jessica McCandles. Zij richtten zich op de ontdekking van het onbedorven lichaam en de Engelse nonnen die in deze streken in ballingschap waren.⁴⁶ Hun aandacht richtte zich op de periode waarin de Engelse karmelietessen nog in Antwerpen waren, dat wil zeggen tot 1794. Hieronder reconstrueer ik wat er gebeurde met de overblijfselen en de devotie tot Mary Margaret of the Angels nadat de nonnen naar Engeland waren teruggekeerd. Hoewel daarbij de focus ligt op de kist die in het Van Celst Instituut is terechtgekomen, kunnen we, zoals gezegd, het verhaal niet vertellen zonder een beschrijving op te nemen van het *Nachleben* van het lichaam van Wake. Dit kan licht werpen op de datering van de kist en aanwijzingen geven voor de kwestie over welke kist het precies gaat. Er waren er immers meer. Door lichaam en kist te volgen, doen we recht aan de vele getuigen die zorgvuldig hun verblijfplaats en staat hebben gedocumenteerd. Het feit dat ze bewaard en gedetailleerd beschreven werden, laat zien dat men ze belangrijk achtte.

Het nieuwe hoofdstuk begon op 29 juni 1794, de vooravond van de tweede Franse inval in Antwerpen, die leidde tot de confiscatie van de bezittingen van de katholieke kerk en religieuze ordes. Kloosters werden gesloten en openbare uitingen van religieuze expressie, zoals processies, werden verboden.⁴⁷ De *Kronijk van Antwerpen* beschrijft de episode als volgt: 'smorgens sijn de engelsche Theresen uijt het Hopland naer Engeland vertrokken ...' Voordat ze vertrokken, zo voegde de *Kronijk* toe, hadden 'Deze Nonnekens [...] seg ik dit lichaem bij voorsorg elders versplaetst, en soo men segt in de cathedrale in den kelder der Bisschoppen gestelt; sij het selve onlangs aen verscheijde weldenkende menschen getoont'.⁴⁸

We hebben een verslag van de mannen die betrokken waren bij deze operatie en er in 1800 commentaar op gaven. Zij getuigden dat, voordat het lichaam in de grafkelder van de bisschoppen werd gelegd, de kist nog een keer werd geopend en 'Dat het voors. dood lichaem lag geheel ende onbeschadigt, 't gene bovennatuurlyk was, in aenzien van de menigvuldige jaeren dat de voors. Margarita VanDewyk overleden is'.⁴⁹

Enkele maanden later werd een van de betrokken mannen door vertegenwoordigers van de nieuwe regering gedwongen om de kist opnieuw te openen en ook deze keer vond hij 'een dood lichaem van eene vrouwe, gekleet met religieuse kleederen der Theresiaenen [...] geheel en ongeschonden, ende van een couleur voor eene doode bovennatuurlyk'.⁵⁰ De groep mannen die het lichaam had overgebracht, keerde in juni 1800 terug naar de grafkelder en vond er het (bevuilde) stoffelijk overschot. Ze sloten de opengebroken kist met een touw.

De verslagen van 1800 suggereren dat de overblijfselen van 1794 tot 1800 in de bisschoppelijke grafkelder lagen. Er doet echter ook een ander verhaal de ronde waarin Simon-Pierre Dargon (1740-1839), voormalig dansleraar en commissaris van het Franse *directoire exécutif de la municipalité*, de overblijfselen naar het stadhuis zou hebben gebracht en een ring of twee ringen van de vinger(s) van Mary Margaret of the Angels zou hebben verwijderd.⁵¹ In 1875 werd Dargonnes wangedrag als volgt herinnerd:

Het gerucht deed de ronde dat de schatten van de kerk in deze crypte waren opgeborgen en de sans-culottes, die toen de stad bestuurden, lieten de kist met het lichaam van Moeder Marguerite des Anges naar het stadhuis brengen. Dargon [sic], een van de trawanten die het meest woedend was op de religieuzen en hen uitzette, waaronder zelfs de Ursulines aan

3. Zicht op het beeldhouwwerk van Rubens en de kathedraal van Antwerpen, gezien vanaf de Groenplaats, ca. 1850 (uitgever F. Tessaro), lithografie, Universiteit Antwerpen, prentenkabinet, KP 16.12.

wier leerlingen hij dansles had gegeven, riep toen hij de prachtige diamanten ring zag die een familielid van onze Zalige om haar ringvinger had gedaan, uit: die zou mooi staan om mijn pink! Hij deed hem om en hield hem daar; ...⁵²

- 44 Hallet, *Lives of Spirit*, 167.
 45 Antwerpen, Stadsarchief, KK #1018, Engelse Theresianen, kloosterkroniek, 329-330. *Short collections*, 143.
 46 Hallet, *The senses in religious communities*; Hallett, *Lives of spirit*; McCandless, *Mysticism and emotional transformation*. Zie ook: Vander Motten en Daemen-De Gelder, 'A Cloistered Entrepôt', 553.
 47 Deseure, *Revolutie in Antwerpen*, 205-239.
 48 Van der Straelen en Van der Straelen, *Kronijk van Antwerpen*, vol. 4, 206-207. De Engelse karmelietessen werden opmerkelijk genoeg niet getroffen door de onderdrukkingsdecreten van Jozef II (in tegenstelling tot de Spaanse karmelietessen in Antwerpen). Pascal Majérus suggereert dat ze hierin slaagden door te beklemtonen dat ze buitenlanders waren. Majérus, *Ordres mendiants*, 113. Voor de onderdrukking (en terugkeer) van de Spaanse karmelietessen, zie Prims, *Geschiedenis van Antwerpen*, vol. 7, 76, 191 en 509-510.
 49 Mechelen, Archief van het Aartsbisdom Mechelen (AAM), Acta Vicariatus (Acta), A.I.2. Zalig- en heiligverklaringen, ooggetuigenverslag, 16 juni 1800: verslag over het lichaam tijdens de Franse bezetting. Zie ook: Antwerpen, Rijksarchief Antwerpen-Beveren, Archief kathedraal van Antwerpen, B. Gedenktekens en grafmonumenten, 6.B.11 Proces-verbaal van overbrenging van de kist van zuster Margariet van de Wijck naar bisschoppenkelder: 16 juni 1800.
 50 Mechelen, AAM, Acta, A.I.2. Zalig- en heiligverklaringen, ooggetuigenverslag van 16 juni 1800: verslag over het lichaam tijdens de Franse bezetting.
 51 Brief van J. Jespers, kapelaan van de Antwerpse Sint-Joriskerk en contactpersoon van de Engelse karmelietessen (1874), geciteerd in Hardman, *Two English Carmelites*, 168-169; Prims, *Antwerpsche heiligen*, 113. Over dansmeester Simon-Pierre Dargonne en zijn rol in het comité de surveillance onder het Frans bewind, zie Prims, *Geschiedenis van Antwerpen*, vol. 7, 144.
 52 la rumeur de répandit que les trésors de l'église avaient été enfermés dans ce caveau ; et les sans-culottes, qui, à cette époque, gouvernaient la ville, firent transporter le cercueil renfermant le corps de la Mère Marguerite des Anges à l'hôtel de ville ; Ils l'ouvrirent brisant les serrures à double clef. Dargon, un des sbires les plus enragés contre les religieuses, et qui les mettait à la porte même les Ursulines aux pensionnaires desquelles il avait donné leçon de danse en voyant la magnifique bague en brillants qu'une parent de notre bienheureuse lui avait mise à l'annulaire, s'écria : elle irait bien à mon petit doigt ! Il l'y mit et l'y garda. Kadoc, Van Celst, Notes S. Van Celst, 1875.

Het is onduidelijk of dit verhaal op waarheid berust. Waarom zou de kist naar het gemeentehuis vervoerd moeten worden als ze al open was gebroken in de crypte zoals het ooggetuigenverslag aangeeft? Het is echter veelzeggend dat het stoffelijk overschot van Mary Margaret of the Angels het onderwerp werd van geruchten over het respectloze gedrag van de Dargonne: een lichaam als het hare moest immers met eerbied worden behandeld. De handelingen van de nieuwe machthebbers stond in schrill contrast met de eerbied waarmee de gouverneur en zijn vrouw het lichaam tachtig jaar eerder hadden benaderd.

Het belang dat Antwerpse gelovigen ook na het vertrek van de Engelse karmelietessen bleven hechten aan Mary Margaret of the Angels blijkt ook uit het verhaal van de kist die op het Van Celstinstituut wordt bewaard. Er bestaat overigens verwarring over welke kist dit eigenlijk is. Het lichaam van Mary Margaret of the Angels lag immers al in drie kisten. De eerste kist was de degene waarin ze werd begraven en ongeschonden werd teruggevonden in 1716. De tweede was de kist met de twee sloten waarin ze werd geborgen in 1718 en waarin ze naar de bisschoppelijke crypte werd gebracht in 1794. In 1843 werd ze in een nieuwe kist werden gelegd. Deze kistwissel gebeurde na de ontdekking van het lijk van de voormalige Antwerpse bisschop mgr. Espinosa tijdens de herinrichting van de Groenplaats, een van de centrale pleinen van Antwerpen in de buurt van de kathedraal. Mgr. Sterckx, de aartsbisschop van Mechelen, liet het stoffelijk overschot van Espinosa overbrengen naar de bisschoppelijke crypte in de kathedraal en bezocht bij die gelegenheid ook de kist van Mary Margaret of the Angels. Hij bestelde een nieuwe, kleinere kist van 80 cm lang voor haar – nu vervallen – overblijfselen en liet die verzegelen.⁵³

Zuster Anna Hardman creëerde in 1939 verwarring over de kisten. In haar publicatie van Percy Plowdens achttiende-eeuwse biografie van Mary Margaret of the Angels stelde ze dat het de tweede kist was die naar het Van Celst Instituut was overgebracht. Dat was de kist met de twee sloten die van 1794 tot 1843 in de grafkelder van de bisschop had gestaan.⁵⁴ Er zijn echter ook redenen om aan te nemen dat het de kist uit 1678 was, de kist dus waarin Mary Margaret of the Angels begraven was, die zijn weg naar het instituut had gevonden. Ten eerste vermeldt de kroniek van het Van Celst Instituut expliciet dat het de kist was 'waer de venerable Magereta ab angelus Engelsche Carmelitesche 38 jaeren ingelezen had en onverderfelijk gebleven was'.⁵⁵ Ten tweede vermeldt deze tekst 1834 als jaar van overbrenging, dus negen jaar voordat de tweede kist (die met de twee sloten) kon zijn overgebracht van de grafkelder van de bisschop naar het Van Celst Instituut. We vinden dezelfde datum en een expliciete referentie naar de eerste kist in de aantekeningen van Sophie Van Celst (1803-1878), dochter van de stichter van het instituut, ook al zijn er – zoals we zullen zien – enkele verschillen in de beschrijving van de manier waarop de kist daar terecht kwam.

Het Antwerpse Van Celst Instituut was geen karmelietesseninstelling. Het was een initiatief van de weduwe Helena Van Celst-Kums (Antwerpen, 1779-1864) en omvatte een school voor arme meisjes (1817), een weeshuis en een opvanghuis voor 'gevallen vrouwen' (ongehuwde zwangere vrouwen en prostituees). Het werd geleid door de eveneens door Van Celst gestichte Zusters van het Heilig Hart van Jezus (1824). In 1832 betrokken ze de gebouwen aan de Sint-Jacobsmarkt.⁵⁶ De schoonbroer van de stichteres, kanunnik Antoine Corneille Abraham Van Celst, was secretaris van de drie bisschoppen en kon het lichaam regelmatig zien. Hij is het ook die zijn nichtje Sophie Van Celst hierover informeerde.⁵⁷ Bovendien was de tweede rector van de gemeenschap, De Gruyters, secretaris van de bisschop toen de karmelietessen een onderkomen zochten voor het lichaam van Mary Margaret of the Angels aan de vooravond van hun vlucht naar Engeland. Hij zou hen hebben aangeraden het in de crypte van de bisschoppen in de kathedraal onder te brengen.⁵⁸ Deze twee mannen

vormen de eerste raakpunten tussen de geschiedenis van het Van Celst Instituut en die van het lichaam van de Engelse karmelietes. De overdracht van Wakes doods-kist startte een nieuw hoofdstuk.

Hoe kwam de kist op het Van Celst Instituut terecht? Waarom hebben de Engelse karmelietessen en de daaropvolgende eigenaars de moeite genomen om ze te bewaren? Waarom hebben ze de verblijfplaats zorgvuldig gedocumenteerd? Om deze vragen te beantwoorden moeten we terugkeren naar de eerste jaren na de ontdekking van de intacte overblijfselen. We weten dat er nieuwe contactrelikwieën werden gemaakt als antwoord op het religieuze enthousiasme dat het vermeende wonder had opgewekt. De doods-kist was een contactrelikwie bij uitstek, omdat deze bijna letterlijk de essentie van Mary Margaret of the Angels leek te hebben geabsorbeerd. Zo schreef Thomas Hunter: *when her body was found incorrupt, they all took notice that both the sides and lid of the coffin seemed all to be tinged with blood.*⁵⁹ Kennelijk had de kist het bloed of lijkvocht van de karmelietes opgenomen. Omdat de kist in nauw contact was geweest met het lichaam van een vermeende heilige, had ze in de ogen van de gelovigen genezende kracht. We lezen bijvoorbeeld in Plowdens *The life of Mary Margaret of the Angels* dat twee mannen herstelden van koorts nadat ze wijn hadden gedronken die gemengd was met stof uit de kist.⁶⁰ Als contactrelikwie met thaumaturgische krachten was de kist het bewaren waard.

Zoals eerder aangegeven, kwam de kist in 1834 in het Van Celst Instituut terecht. Er zijn twee enigszins verschillende verslagen over haar verblijfplaats in de daaraan voorafgaande decennia. De aantekeningen van Sophie Van Celst uit 1875 suggereren dat de karmelietessen, toen ze in 1794 naar Engeland vertrokken, de kist aan een familie gaven die ze vertrouwden. Een lid van die familie 'Basteyns' behoorde tot hun orde, dus de nonnen geloofden dat de kist bij hen veilig zou zijn. De familie zorgde er inderdaad goed voor en verborg de kist à *cause des troubles d'alors* (vanwege de problemen in die tijd), *derrière une tenture de salon* (achter een gordijn).⁶¹ Toen de familie haar huis op de Eiermarkt verkocht, werd de kist *par un trou pratique dans le mur de la cave* (door een geschikt gat in de muur van de kelder) naar het huis van apotheker Van de Goor (in de Beddenstraat) gesmokkeld *pour éviter des difficultés avec le gouvernement hollandais* (om problemen met de Nederlandse overheid te voorkomen).⁶² Tijdens de jaren van de Verenigde Nederlanden was het katholicisme van de bevolking immers een toenemend punt van spanning geworden. De Antwerpse burgers zagen met lede ogen hoe vrije scholen van middelbaar onderwijs en de seminaries werden gesloten en de beschouwende kloosterorden in vizier van 'den Hollander' kwamen.⁶³

53 Simons, 'Zuster Margaret Wake', 221. Zie ook Prims, *Gids van de O.L.Vr. Kerk te Antwerpen*, 67: 'een lijkstijl viermaal verzegeld'.

54 Ook Gerard Simons gebruikt deze datering in zijn bijschrift bij een foto van de kist ('18de eeuw'), 'Zuster Margaret Wake', 221.

55 'waer de venerable Magereta ab angelus Engelsche Carmelitesche 38 jaeren ingelezen had en onverderfelijk gebleven was.' Leuven, Kadoc, Van Celst, kroniek van de congregatie (1817-1855), 4. In de inventaris van CRKC staat als datum van oorsprong eveneens 1678.

56 Suenens, *Humble women*, p.97, p.153; Inventaris Onroerend Erfgoed 2024: *Hotel Van Celst* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoed-objekten/6131> (geraadpleegd op 31 juli 2024); Frans Huyghe en Hugo Cammaer, Van Celstinstituut, Antwerpen (1817-2008). In: *ODIS*. Record last modified date: 1 september 2021. Available from World Wide Web: http://www.odis.be/Ink/OR_458

57 *eut souvent le bonheur de voir le saint corps*, Kadoc, Van Celst, Notes S. Van Celst, 1875.

58 *celui-ci trouva prudent de le déposer dans le caveau épiscopal à la Cathédrale, sous le chœur*, Kadoc, Van Celst, Notes S. Van Celst, 1875.

59 Hunter, *An English Carmelite*, 275.

60 Hier wordt naar verwezen in Hallet, *Lives of Spirit*, 169, voetnoot 16. Zie ook Hunter, *An English Carmelite*, 276.

61 Kadoc, Van Celst, Notes S. Van Celst, 1875.

62 *Par un trou pratique dans le mur de la cave pour éviter des difficultés avec le gouvernement hollandais*, Kadoc, Van Celst, Notes S. Van Celst, 1875.

63 Prims, *Geschiedenis van Antwerpen*, vol.8, 221-222.

Van de Goor maakte optimaal gebruik van de kist en beschreef bijvoorbeeld aan Sophie Van Celst hoe hij erin schuilde tijdens een bombardement op de stad: ... *je m'y suis placé du temps du bombardement de la ville, et j'ai été préservé des balles et des boulets hollandais qui transversaient ma maison* (Ik zat erin toen de stad werd gebombardeerd en ik bleef gespaard voor de Nederlandse kogels en kanonskogels die door mijn huis vlogen...).⁶⁴ Het gaat dus waarschijnlijk om het beruchte vuurballenbombardement vanuit de citadel en de oorlogsschepen op de stad door de Nederlandse generaal David Chassé in 1830 tijdens de schermutselingen in het kader van de strijd om de Belgische onafhankelijkheid.⁶⁵ Toen Van de Goor besloot Antwerpen te verlaten, gaf hij de kist aan Sophie Van Celst. Zij was toevallig in zijn apotheek en toen hij haar de kist toonde zonder verdere toelichting, riep zij, die er tijdens haar jeugd over gehoord had: *c'est le cercueil de Marguerite des Anges* (dat is de doodskest van Margareta van de Engelen)!⁶⁶

Op 5 maart 1834, om tien uur 's avonds, brachten ze de kist naar het instituut, verstopt in een handkar, uit *crainte du gouvernement* (vrees voor de autoriteiten). In het instituut werd de kist in processie verwelkomd en *priant les litanies de la Sainte Trinité* (onder het bidden van de litanieën van de Heilige Drie-eenheid).⁶⁷ De kist bleef werkzaam als relikwie en het rapport van Van Celst vermeldt dat de hand van een zuster werd genezen nadat er een houtsplinter van de kist op de wonde werd gelegd. De kroniek van het Van Celst Instituut vermeldt eveneens 1834 als jaar van overdracht, maar verandert de volgorde van de bewaarders enigszins. De tekst beschrijft hoe de kist na de dood van Van de Goor in het bezit kwam van de heer 'Bastyns', die hem vervolgens aan de zusters schonk toen hij besloot om buiten Vlaanderen te gaan wonen.⁶⁸ De eerste kist stond dus allicht al in het Van Celst Instituut stond toen de stoffelijke resten van kist nummer twee naar kist nummer drie werden overgebracht. We weten wel met zekerheid dat de zusters bij die laatste gelegenheid enkele nieuwe relikwieën van Mary Margaret of the Angels kregen. De aartsbisschop liet enkele stukken van de hals en de voeten verwijderen en gaf ze aan F.J. De Gruyters, die toen rector was van het Van Celst Instituut.⁶⁹ De Zusters van het Heilig Hart van Jezus waren dus voortaan niet enkel eigenaar van een contactrelikwie, maar ook van een relikwieën van de eerste graad.⁷⁰

Besluit

Tegenwoordig staat de kist in het woongedeelte van de zusters van het Van Celst Instituut en moet je vragen of je ze mag zien. De beperkte zichtbaarheid spiegelt de gedaalde populariteit van de devotie tot Mary Margaret of the Angels. Niettemin geeft alleen al het feit dat de kist nog steeds bewaard is aan hoe belangrijk de devotie en kist ooit waren. Zoals we hebben gezien, was dit geen gewone doodskest voor de gelovigen, maar een relikwie die in contact was geweest met het wonderbaarlijke lichaam van een vermeende heilige. Uit de biografie van de doodskest blijkt hoe relikwieën als deze werden gebruikt. Ze werden niet vanaf een afstand vereerd, maar aangeraakt en er werden kleine stukjes afgebroken die werden ingeslikt en op gewonde en zieke lichaamsdelen gelegd. De gelovigen probeerden via deze directe aanpak de bemiddeling van Mary Margaret of the Angels te verkrijgen en hun kans op genezing te verhogen.

Ook al hadden de oorspronkelijke bewaarders, de Engelse karmelietessen, de stad verlaten en waren de daaropvolgende regeringen geen voorstander van dit soort devotie-objecten, toch bleef de kist behouden en in gebruik. De Antwerpse gelovigen zagen de kist als veilige schuilplaats of middel voor genezing. Zolang de devotie tot Mary Margaret of the Angels voortduurde, behield de kist haar kracht en consolideerden de gelovigen die kracht door de kist te gebruiken. Het hierboven beschreven splinter-genezingswonder bevestigde

het belang van de kist. Door de sporen van de kist te volgen konden we een devotie traceren die een enthousiaste start kende met de ontdekking en publieke vertoning van een uitzonderlijk lijk. Zoals de bronnen over de kist en het lijk laten zien, werd de devotie nadien op kleinere schaal voortgezet. De reconstructie van de biografieën van de kist en het uitzonderlijke lichaam geven ons inzicht in de manier waarop de karmelietessen en Antwerpse gelovigen keken naar objecten zoals de kist. De betekenisgeving en de omgang met de kist (bijvoorbeeld het verbergen ervan) werpen licht op de implicaties van de verschuivende politiek-religieuze context en de impact daarvan op de gelovigen.

Lijst afkortingen

AAM	Archief van het Aartsbisdom Mechelen
Acta	Acta vicariatus
<i>Short collections</i>	<i>Short collections of the beginning of our English monastery of Teresians in Antwerp with some few particulars of our dear deceased religious (1730-31) - (1730/1)</i>
Van Celst	Archief van de Zusters van het HH van Jezus, Antwerpen

Bibliografie *Onuitgegeven bronnen*

Antwerpen, Archief Bisdom Antwerpen,

- CE212, Capsa episcopatus, mirakels 1627-1717, Soror Maria Margareta ab Angelis
- A.22, Acta episcopatus, 1706-1719
- Rijksarchief Antwerpen-Beveren, Archief kathedraal van Antwerpen,
- B. Gedenktekens en grafmonumenten, 6.B.11 Proces-verbaal van overbrenging van de kist van zuster Margariet van de Wijck naar bisschoppenkelder: 16 juni 1800. KAA-PA, 5.B.3 Nota over de Zalige Margareta ab Angelis, 26 april 1875.
- Stadsarchief, KK#1018, Engelse Theresianen, kloosterkroniek, met lijst biografieën, overgeschreven en samengesteld door zuster Mary Joseph, 1724.

Leuven, Kadoc, Archief van de Zusters van het HH van Jezus, Antwerpen (Van Celst),

- “Notes sur Marie Marguerite des Anges” door Mlle Van Celst (26 April 1875).
- kroniek van de congregatie (1817-1855).

Mechelen, Archief van het Aartsbisdom Mechelen (AAM),

- Acta Vicariatus (Acta), A.I.2. Zalig- en heiligverklaringen, ooggetuigenverslag, 16 juni 1800.
- getuigenissen van Johannes Schaeffer, archivaris van het aartsbisdom Mechelen, van Johannes Beeckmans, pastoor van de Onze-Lieve-Vrouw kathedraal in Antwerpen en van kardinaal Sterckx over de gebeurtenissen in 1843.

64 Kadoc, Van Celst, Notes S. Van Celst, 1875.

65 Prims, Geschiedenis van Antwerpen, vol. 8, pp.237-38.

66 Kadoc, Van Celst, Notes S. Van Celst, 1875.

67 *crainte du gouvernement [...] et l'avons reçu processionnellement en priant les litanies de la Sainte Trinité*. Kadoc, Van Celst, notes, 1875.

68 ‘die buyten in Vlaenderen is gaen woonen en ons dien schat in bewaernis heeft gegeven.’ Kadoc, Van Celst, Kroniek van het Van Celstinstituut, 1817-1855, 4. De spelling van de namen wijkt licht af in beide versies: Van De Ghoor en M. Bastijn in de kroniek, Van de Goor en Basteyns in de notities van Sophie Van Celst. Aangezien Van de Goor nog als apotheker in de Beddenstraat vermeld staat in de *Almanach administratif, judiciaire et du commerce de la province d'Anvers* van 1832-33, is de volgorde die door Sophie Van Celst wordt gegeven allicht de juiste.

69 AAM, Acta, A.I.2, Marguerite des Anges, getuigenissen van Johannes Schaeffer, archivaris van het aartsbisdom Mechelen, van Johannes Beeckmans, pastoor van de Onze-Lieve-Vrouw kathedraal in Antwerpen en van kardinaal Sterckx over de gebeurtenissen in 1843.

70 Tot relikwieën van de eerste graad behoren de fysieke overblijfselen van heiligen en de voorwerpen die een directe band hebben met het leven van Christus. Voor het onderscheid in type relikwieën, en informatie over hoe ze de ‘virtus’ van de overledene bevatten, zie onder andere, Maritz, ‘Reliquien’.

Bibliografie *Uitgegeven bronnen*

- Bureau de l'Indicateur Commercial, *Almanach administratif, judiciaire et du commerce de la province d'Anvers van 1832-33* (Antwerpen 1832 – 1833).
- Plowden, T.P., *The life of Mary Margaret of the Angels, 1730*, in: Hardman, A., *Two English Carmelites, mother Mary Xaveria Burton (1668-1714) and Mother Mary Margaret Wake (1617-1678)* (London 1939).
- Hunter, T., *An English Carmelite. The life of Catherine Burton, Mother Mary Xaveria of the Angels* (Londen 1876) (appendix 'An incorrupt body is found in a dead vault of ye Monastery of Antwerp as she had foretold', 1725).
- Short collections of the beginning of our English monastery of Teresians in Antwerp with some few particulars of our dear deceased religious (1730-31) - (1730/1)*, in: Katrien Daemen-de Gelder, K., red., *English Convents in Exile, 1600–1800*, part 2, vol. 4: *Life Writing II* (London/New York 2013).
- Van der Straelen, J.F. en Van der Straelen, J.B., *Kronijk van Antwerpen*, vol.4: 1791-1794 (Antwerpen 1929).

Secundaire literatuur

- Ammerman, N., *Studying Lived Religion. Contexts and Practices* (New York 2021).
- Appadurai, A., 'Introduction. Commodities and the politics of value', in: A. Appadurai, red., *The social life of things. Commodities in cultural perspective* (Cambridge 1986), 3-63.
- Barclay, K., *The history of emotions. A student guide to methods and sources* (London 2020).
- Bowden, C. en Kelly, J., red., *Who were the nuns? A Prosopographical study of the English Convents in exile 1600-1800*, op www.history.qmul.ac.uk (geraadpleegd op 29 mei 2024).
- Daemen-de Gelder, K., 'Introduction', in: Daemen-de Gelder, K., red., *English Convents in Exile, 1600–1800*, part 2, vol. 4: *Life Writing II* (London/New York 2013) xiii-xxv.
- Deseure, B., *Revolutie in Antwerpen. De aquarellen van Pierre Goetsbloets 1794 – 1797* (Brussel 2021).
- Diercxsens, J.C., *Antverpia Christo nascens et crescens etc.* (Antwerpen 1773).
- Downes, S., Holloway, S. en Randles S., 'Introduction', in: Downes, S., Holloway, S. en Randles S., red., *Feeling things, Objects and emotions through history* (Oxford 2018) 1-7.
- Foster-Campbell, M.H., 'Pilgrimage through the pages. Pilgrims' badges in late medieval devotional manuscripts', in: Blick, S., Gelfand, L.D., red., *Push me, pull you. Imaginative, emotional, physical and spatial interaction in late medieval and renaissance art*, vol.1 (Leiden/Boston 2011) 227-274.
- Gackenholtz Puxeddu, M., 'Lo zio prete e la nipote monaca Don Angelo Tramazzoli e sua nipote Caterina: due membri di una famiglia ternana del Seicento tra vita religiosa e impegno civile', *Bollettino della Deputazione di storia Patria per l'Umbria* 108.1-2 (2011) 495-528.
- Gertsman, E., 'Matter matters', in: Downes, S., Holloway, S. en Randles, S., red., *Feeling things, Objects and emotions through history* (Oxford 2018) 27-42.
- Hallett, N., *Lives of spirit. English Carmelite Self-Writing of the Early Modern Period* (Burlington 2007).
- Hallet, N., *The senses in religious communities, 1600-1800* (Burlington 2013).
- Hannan, L. en Longair, S., *History through material culture* (Manchester 2017).
- Hillard, D., Lempa, H. en Spinney, R., red., *Feelings materialized. Emotions, bodies, and things in Germany, 1500-1950* (New York 2020).
- Jordanova, L., *The look of the past. Visual and material evidence in historical practice* (Cambridge 2012).
- Karmel Sankt Josef, *Karmel in Wien, 1629-1879-1979* (Wenen 1979).
- Kopytoff, I., 'The cultural biography of things: commoditization as process', in: A. Appadurai, red., *The social life of things. Commodities in cultural perspective* (Cambridge 1986) 64-91.
- Laube, S., *Von der Reliquie zum Ding. Heiliger Ort, Wunderkammer, Museum* (Berlin 2011).
- LeZotte, A., 'Cradling power. Female devotions and early Netherlandish Jéseaux', in: Sarah Blick, S., Gelfand, L.D., red., *Push me, pull you. Imaginative, emotional, physical and spatial interaction in late medieval and renaissance art*, vol. 2 (Leiden/Boston 2011) 59-84.
- Maritz, H., 'Reliquien', in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, vol. 8 (Freiburg 1999) 1091-1094.
- McCandless, J., *Mysticism and emotional transformation in a seventeenth-century English convent* (ongepubliceerde doctoraalscriptie, University of Adelaide 2020).
- Miller, M.C., 'Introduction. Material culture and Catholic History', *The Catholic Historical Review* 101 nr. 1 (2015), 1-17.
- Morgan, D., *The thing about religion. An introduction to the material study of religions* (Chapel Hill NC 2021).
- Müller, Bonifacius, *Paula Maria a Jesu, erste Oberin des Carmeliterinnen-Klosters zum Hl. Josef in Wien. Ein Lebensbild aus dem siebzehnten Jahrhundert* (Wenen 1880).
- Naschenweg, H., 'Die Karmelitinnen in Graz 1643–1782 und 1829–1993', *Historisches Jahrbuch der Stadt Graz* 26 (1996) 219-261.

- Orsi, R. *History and Presence* (Cambridge Massachusetts 2016).
- Orsi, R., *Between Heaven and Earth. The religious worlds people make and the scholars who study them* (Princeton 2005).
- Orsi, R., 'Is the study of lived religion irrelevant to the world we live in? Special presidential plenary address. Society for the Scientific Study of Religion, Salt Lake City, 2 November 2002', *Journal for the Scientific Study of Religion* 42 (2003) 169-174.
- Prims, F., *Antwerpsche heiligen* (Antwerpen 1943).
- Prims, F., *Gids van de O.L.Vr. Kerk te Antwerpen* (Antwerpen 1950).
- Prims, F. *De geschiedenis van Antwerpen*, vols. 6-8 (Brussel 1982-1985).
- Randles, S., 'The material world', in: Katie Barclay, Sharon Crozier-De Rosa en Peter N. Stearns, red., *Sources for the history of emotions* (London/New York 2021) 159-171.
- Rossi, L., *Holiness and sanctity. Italian stigmatics and the Holy Office in the nineteenth and early twentieth century* (ongepubliceerde doctoraalscriptie, Universiteit Antwerpen, 2020).
- Rossi, L., "'She is always with us.' Exhumations, examinations, and exhibitions of the body of religious foundresses in 19th- and 20th-centuries Italy', in: *Gazing at death and the dead* (forthcoming).
- Scheer, M. 'What she looks like: on the recognition and iconization of the Virgin Mary at apparition sites in the twentieth century', *Material Religion* 9 nr.4 (2013) 442-467.
- Signori, G., 'Die Wunderheilung. Vom heiligen Ort zur Imagination', in: Geppert, A. en Kössler T., red., *Wunder. Poetik und Politik des Staunens im 20. Jahrhundert* (Berlin 2011) 71 – 94.
- Simons, G., 'Zuster Margaret Wake, Karmelietes', *Antwerpen. Tijdschrift der Stad Antwerpen* 23 nr. 4 (1977) 219-222.
- Thurston, H., *The physical phenomena of mysticism* (London 1952).
- Vander Motten, J.P. en Daemen-De Gelder, K., 'A Cloistered Entrepôt. Sir Tobie Matthew and the English Carmel in Antwerp', *English Studies* 92 nr. 5 (2011) 548-561.
- Vanhauwaert, S. en Geml, G., 'Don't judge a head by its cover: the materiality of the Johannesschüssel as reliquary', in: Laugerud, H., Ryan, S., Skinnebach, L. K., red., *The materiality of devotion in late medieval Northern Europe. Images, objects and practices* (Dublin 2016) 104-120.
- Warren, N.B., *The embodied word. Female spiritualities, contested orthodoxies, and English Religious Cultures, 1350-1700* (Notre Dame 2010).
- Walsham, A., 'Introduction. Relics and remains', *Past and Present*, supplement 5 (2010) 9-36.
- Wingens, M., 'Oirschot - Maria Margaretha der Engelen', in: P.J. Margry en Ch. Caspers, red., met medewerking van M. Wingens en O. Thiers, *Bedevaartplaatsen in Nederland 2. Noord-Brabant* (Hilversum 1998) 669-677.
- Wingens, M., 'A 'holy nun' in a Protestant country: Maria Margaretha van Valckenisse (1605-1658)', in: J. Beyer, A. Burkard, F. van Lieburg en M. Wingens, red., *Confessional Sanctity (c. 1550 - c. 1800)* (Mainz 2003) 291-302.

Summary / samenvatting / résumé

Rest in peace?

The tumultuous history of an English Carmelite's remains and coffin

This article traces the biography of an oak coffin that once belonged to the 'saintly nun' Mary Margaret of the Angels (Margaret Wake, 1617-1678). The Antwerp Carmelite nun became the center of attention when, on 13 August, 1716, almost forty years after her death, her body was found to be incorrupt. While the discovery of her exceptional remains has received ample scholarly attention, less is known about what happened after the English Carmelite nuns left Antwerp in the late eighteenth century. Both corpse and coffin functioned as powerful 'nodes' in the network consisting of humans and of divine beings. Because of this, their tumultuous histories are well documented and allow us an exceptional insight in the material aspects of Catholic devotional culture and lived religion throughout the late eighteenth and nineteenth centuries. Used as shelter against bullets and cannonballs and digested in healing rituals, the coffin's use expanded after losing its original function as corpse container.

Dit artikel schetst de biografie van een eikenhouten kist die ooit toebehoorde aan de 'heilige non' Maria Margaretha van de Engelen (Margaretha Wake, 1617-1678). De Antwerpse karmelietessen werd het middelpunt van de belangstelling toen op 13 augustus 1716, bijna veertig jaar na haar dood, haar lichaam ongeschonden werd teruggevonden. Terwijl de ontdekking van haar opmerkelijke stoffelijke resten veel wetenschappelijke aandacht heeft gekregen, was er minder aandacht voor wat er gebeurde nadat de Engelse karmelietessen aan het eind van de achttiende eeuw Antwerpen verlieten. Zowel het lijk als de kist fungeerde als krachtige 'knooppunten' in het netwerk van mensen en goddelijke wezens. Hierdoor zijn hun bewogen geschiedenissen goed gedocumenteerd en geven ze ons een uitzonderlijk inzicht in de materiële aspecten van de katholieke devotiecultuur en de geleefde religie in de late achttiende en negentiende eeuw. Gebruikt als bescherming tegen kogels en kanonskogels en verwerkt in genezingsrituelen, breidde het gebruik van de doods-kist zich uit nadat hij zijn oorspronkelijke functie als lijk-kist had verloren.

Reposer en paix ?

L'histoire tumultueuse de la dépouille et du cercueil d'une carmélite anglaise

Cet article esquisse la biographie d'un cercueil en chêne ayant appartenu à la « sainte religieuse » Mary Margaret of the Angels (Margaret Wake, 1617-1678). La carmélite anversoise est devenue le centre de l'attention lorsque, le 13 août 1716, près de quarante ans après sa mort, son corps a été retrouvé intact. Si la découverte de ses restes exceptionnels a fait l'objet d'une grande attention de la part des chercheurs, on s'est moins intéressé à ce qui s'est passé après que les carmélites anglaises ont quitté Anvers à la fin du dix-huitième siècle. Le cadavre et le cercueil ont fonctionné comme de puissants « nœuds » dans le réseau constitué par les humains et les êtres divins. C'est pourquoi leur histoire tumultueuse est bien documentée et nous donne un aperçu exceptionnel des aspects matériels de la culture dévotionnelle catholique et de la religion vécue à la fin du dix-huitième et au dix-neuvième siècle. Utilisé comme abri contre les balles et les boulets de canon et digéré dans les rituels de guérison, le cercueil a vu son utilisation s'étendre après avoir perdu sa fonction première de contenant pour les cadavres.

Over de auteur

Tine Van Osselaer is professor in de geschiedenis van de spiritualiteit, devotie en mystiek aan het Ruusbroecgenootschap van de Universiteit Antwerpen. Haar onderzoek focus zich op religie en gender, religie en geneeskunde, de geschiedenis van emoties en de geschiedenis van pijn. Ze publiceerde onder andere *The pious sex. Catholic constructions of masculinity and femininity in Belgium, c. 1800-1940* (2013) en (in samenwerking met Andrea Graus, Leonardo Rossi and Kristof Smeyers) *Between saints and celebrities. The devotion and promotion of stigmatics in Europe, c. 1800-1950* (2020).